

portmunka, a kooperáció szükségessége, a kollektív alkotási folyamatot igénylő tanulási mód, vajon nem beszélhetünk-e a kollektívizmus eszméjének visszacsordogálásáról? Trencsényi László, *Művészetpedagógia*.

42. „Az olyan tanár, aki azt gondolja, hogy minden kérdésre van kész válasz, ne próbálkozzon kérdező osztály létrehozásával. Ugyancsak ne kísérelje meg ezt az a tanár sem, aki fél az intellektuálisan megerőltető feladatoktól. A kérdező osztály csak annak a tanárnak felel meg, akinek az a célja, hogy a gyerekek önállóvá, kreatívá és kíváncsivá váljanak.” Robert Fischer, *Hogyan tanítsuk gyermekeinket tanulni?*, ford. Zsigovits Gabriella, Műszaki, Bp., 2000, 44.

43. Knausz Imre, *A múlt kútjának tükre*, 67.

44. Kulcsár Szabó Ernő, *Tárgyi élvezet vagy történet igazság? Az irodalomértés és -oktatás néhány kérdéséhez*, Iskolakultúra, 2015/7–8, 40.

45. Christina Vischer Bruns, *Why literature? The Vale of Literary Reading and What It Means for Teaching*, Continuum, New York, 2011.

46. Molnár Gábor Tamás, *Szövegértés és irodalomértés a magyarórán – egy Kosztolányi-vers példáján*, Iskolakultúra, 2015/7–8, 47–54.

47. *Uo.*, 49.

48. *Uo.*

49. Pethőné Nagy Csilla, *Módszertani kézikönyv*, Korona, Bp., 2005.

50. *Kívül-belül jó iskola. Tanító terek*, szerk. Réti Mónika, OFI, Bp., 2011, 8.

51. Viktor Frankl, *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*, Jel, Bp., 2005.

52. Fűzfa Balázs, *Az élményközpontú irodalomtanítás néhány lehetősége = Irodalomtanítás az ezredfordulón*, 334–346.

53. Sipos, *Az élményközpontú irodalomtanítás*.

54. Dékány Ernő, *Az élményközpontú irodalomtanítás némely kérdéséhez a hermeneutika perspektívájából = A megértés felé*, 17–24.

55. 1. Olyan feladat, melynek elvégzésére van esély. 2. Képesnek lenni az összpontosításra. 3. Világos célok megfogalmazása. 4. Azonnali visszacsatolás. 5. Erőlködés nélküli cselekvés, elkötelezettséggel, a mindennapi élet frusztrációit figyelmen kívül hagyva. 6. Az örömteli élmény elő kell, hogy segítse a saját cselekedetek feletti kontrollt. 7. A léttel való foglalkozás megszűnik, de az áramlat után még erősebb az Én-érzés. 8. Megváltozott időérzékelés.

56. Hans Ulrich Gumbrecht, *A jelenlét el állítása. Amit a jelentés nem közvetít*. Ráció Kiadó – Historia Litteraria Alapítvány, Budapest, 2010, 7.

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

FORRADALMAK KORA

5. RÉSZ

Irodalom és politika, avagy Kosztolányi mint szerkesztő

Az *Esztendőben* megjelent szépirodalmi művek sem elhanyagolandók, hiszen a szerkesztők mellett olyan neves szerzői is akadtak a kiadványnak mint Somlyó Zoltán, Babits Mihály, Krúdy Gyula, Szép Ernő, Gábor Andor, Kaffka Margit, Lengyel Menyhért vagy Juhász Gyula. Itt jelent meg például elsőként Karinthytól a *Capillaria – Utazás Capellariába* címváltozattal Babits Mihály háborúellenes (Adyhoz írt) verse, a *Kakasviadal*, valamint Szomory Dezső *Incidens az Ingeborg-hangversenyen* című színműve. A *Napló* rovatban már rövidebb, aktuális reflexiókat közöltek, „kisebb irodalmi, művészeti és kultúrtörténeti adatokat”,¹⁶⁵ főleg a *Pesti Napló*

újságíróinak tollából. Kosztolányi is írt ide pár jegyzetet, név nélkül, hiszen szerkesztőként ez akár feladata is lehetett.

A következőkben néhány jellegzetes szöveget emelek ki – rovatbeli helyüktől függetlenül –, melyek az *Esztenő* hasábjain láttak napvilágot, s nagyban árulkodnak a lap kultúr-, illetve aktuálpolitikai irányvonaláról. Az 1918. márciusi szám például Vázsonyi Vilmostól, igazságügyi, illetve választójogi törvény reformjával megbízott tárcanélküli minisztertől közöl szöveget. Az írás az 1905–1906-os budapesti „nemzeti ellenállás” idején íródott, amikor Vázsonyi vezéregyéniséggé vált. Igaz, később emigrált, és ellentétben állt Károlyi és Jászi politikájával is, ugyanakkor ő volt az első, akit demokrata programmal választottak képviselővé.¹⁶⁶ Tábori Kornél egyik interjúja azt is jelzi, mennyi minden változott pár hónap alatt. 1918 májusában még kedélyes beszélgetés olvasható az *Esztenő*ben Lukachich tábornokkal, akit aztán az őszirózsás forradalom napjaiban a Nemzeti Tanács letartóztatott. Tábori *A Doberdó védelme* című könyv szerzőjeként kiváló katonai eredményeiért ismeri el Lukachichot, akit a lakásán keresett föl, hogy a „rettegett” tábornok „emberi” arcát is bemutassa az olvasóközönségnek.¹⁶⁷ Ugyancsak Tábori a szerzője annak a cikknek, amely egy 1879-es kommunista perről ad hírt.¹⁶⁸

A forradalom időszakában aztán sorra jelennek meg a – lényegében – *propaganda* írások, Károlyiék politikájának szolgálatában. A novemberi számban Hatvany a leköszönt Wekerle szavait idézi, amikor az magához kérte a zurnalisztákat, s megkérte őket, nyugtassák meg olvasóikat. Hatvany a nem sokkal később lemondott miniszterelnököt citálva megállapítja: „Amikor a zurnaliszták [...] szétoszoltak, mindenki érezte, hogy ez a háború vége s egy gonosz és ostoba rendszernek is vége egyszersmind. [...] Vége a jó militarizmusnak. Vége a jó német propagandának.”¹⁶⁹

Szintén Károlyi és Jászi politikáját támogatta az *Esztenő* azon gesztusával, mely alapján az erdélyi román költészettel igyekezett megismertetni olvasóit. „Az *Esztenő*, híven Károlyi Mihály politikájához, irodalmi és művészeti kérdésekben, de különösen publicisztikai vonatkozású írásaiban a Dunamedence népeinek, a monarchia nemzetiségeinek megbékélését, sovinizmustól mentes barátságát hirdette és több írásban a háború utáni együttélés lehetőségeit kutatta. Ezért ad helyt Isac Emil cikkének is, amelyben a szerző »a kulturális kapcsolatok fanatikus hívének« nevezi magát és az erdélyi román nyelvű irodalomra hívja föl az elzárkózó pesti irodalmi körök figyelmét” – állapítja meg Ilia Mihály is.¹⁷⁰ Az 1918. novemberi lapszám közli Emil Isac *Erdélyi román költészet* című írását.¹⁷¹ A szerző baráti kapcsolatban állt a folyóirat egyik szerkesztőjeként dolgozó Kosztolányival. Levelezésükből kiderül, hogy Kosztolányi ebben az időszakban lelkesen támogatta a nemzetiségi kultúráját propagáló politikát. 1917. október végén kelt soraiban¹⁷² utal a *Világ* hasábjain 1917 októberében lezajlott eszmecsereire is. Ignótus *Nemzetiségi álom* címmel cikket közölt, melyben egy „erdélyi oláh ember” perspektívájából szól a nemzetiségi helyzetéről.¹⁷³ A szövegre reagálva Gáspár Mihály boksánbányai görögkeleti román főesperes levelet írt, melyet – Ignótus hozzáfűzött kommentárjával – ugyancsak közölt a *Világ*. A cikkben a nemzetiségi politikáról esik szó, az „oláh” kifejezés használatának apropóján pedig a nacionalizmus kérdésköre is előkerül. Ignótus az „oláh” kifejezéssel – s egyáltalán az „álom” leírásával – a felbomlóban lévő Monarchia (s benne Magyarország) nacionalistának

és sovinsztának nevezett nemzetiségi politikája bírálatát adja. „Ki nem veszi észre, hogy nemzetiségi problémánk elintézetlensége egyik főoka annak, hogy országunk nem állhat meg a maga lábán s kénytelen Ausztriára támaszkodni, – ki nem látja, hogy ugyanezen állapotok közt a szláv ideáktól való jogos félelem miatt *kellett* a némethez menekülnünk s csakis a némethez menekülhettünk! A magyar önállóság, a magyar szabadság abban, hogy mindennapi érdekeink szerint mindennap másra támaszkodjunk: aznap fog megkezdődni, amely nap Magyarországon nem ismer külön: nemzetet és külön: nemzetiségeket” – fogalmazza meg konklúzióját Ignótus.¹⁷⁴

Az 1918 novemberében, az *Esztendő*ben megjelent cikk előtörténetéről tudjuk még, hogy Kosztolányi maga szorgalmazta Isac szerepeltetését – egy „nemzetiségi sorozat” keretében – a lapban: „Az *Esztendő* hamarosan kirukkol kedves tervemmel. Őszre legkésőbb. Arra kérem támogatását.”¹⁷⁵ A sorozat ötlete végül nem valósult meg, mindössze az említett cikk látott napvilágot. Azt azonban, hogy Kosztolányi nemcsak barátságai ápolása céljából ajánlotta a „nemzetiségi sorozatot” főszerkesztője és szerkesztőtársa(i) figyelmébe, hanem mindez *tudatos politizálás* volt részéről, elárulja egy szintén Isac-nak szóló levél: „Az *Esztendő* egyik nagyon fontos célja az, hogy igazán és melegen ápolja a magyar és az úgynevezett nemzetiségi kultúra közötti kapcsolatot. [...] arra kérem, legyen segítségemre, hogy a magyarországi román kultúrát, az irodalmat, a zenét, a képzőművészetet méltó módon ismertethessem az *Esztendő*-ben. Mi egy sorozatot kezdünk el az áprilisi számunkban, tót testvéreinkről, melyet kiterjesztünk a román, szerb és délszláv testvéreink közművelődésének ismertetésére. [...] Remélem, hogy ezek a kultúrcikkek igazán megszilárdítják a magyarok és a románok közti barátságos kapcsolatot, és nem mérgezik el, mint azok a hübelebalázs politikai riportok, melyek mindig csak félreértéseket és torzsalkodásokat szültek.”¹⁷⁶ A „testvér” megjelölés föltehetően a szabadkőműves testvériségre (is) utal, hiszen azok a körök, amelyekben Isac Magyarországon forgott, szabadkőműves körök is voltak egyúttal, valamint az őt a magyar testvéreknek bemutató Kuncz Aladár ugyancsak páholytag volt. Konkrétan Emil Isac szabadkőművességére vonatkozóan nem találtam forrást, azonban magyarországi ismeretségei arra engednek következtetni: ő maga is testvér lehetett.

Kosztolányi azonban nem ekkor ismerte meg Emil Isacot, hanem még a világháború kitörése előtt. Egy későbbi leveléből kiderül, hogy 1911–1912 táján (vagy még korábban) találkoztak először. Föltehetően – Kuncz Aladár közvetítésének köszönhetően – a nyugatosokkal közösen ismerték meg a román költőt, újságírót és műfordítót, aki – Kosztolányin kívül – Ady, Babits és mások munkáit ültette át magyar nyelvre. Az 1931-es visszaemlékezés további szempontokra is fölhívja a figyelmet. Kosztolányi ugyanis arról számol be levele címzettjének, hogy Isac már ebben az időben (az 1910-es évek elején) beszélt neki a román megszállás – és Erdély elcsatolásának – lehetőségéről, amit ő természetesen hitetlenkedve fogadott: „mi gyakran beszélgettünk Erdély sorsáról, mégpedig komolyan, tragikus előérzettel, nem úgy, mint akkor legtöbbször. Isac Emil föl-fölkeresett bennünket, levelezett is velünk. Huszonhat-huszonhét éves lehettem, mikor egy éjszaka, az Andrásy úton sétálva, Isac Emil a román megszállás lehetőségét emlegette előttem – már

akkor –, s hangsúlyozta, hogy ők mindenkor tiszteletben fogják tartani, istápolni fogják nyelvünket, műveltségünket. »Én például – mondotta – önt neveztetem majd ki a kolozsvári magyar színház igazgatójának.« Elmosolyodtam, mert fiatalos túlzásnak véltem mind ezt az ígéretet, mind ezt a lehetőséget, melyet földézett, sőt kétkedtem, hogy ő maga is komolyan hinne benne, de – emlékszem – utána megdöbbsentem.¹⁷⁷

Isac egyébként 1920 és 1940 között valóban az erdélyi és a bánáti színházak felügyelője lett, tehát azon megjegyzése, miszerint „kinevezeti” Kosztolányit a kolozsvári magyar színház élére, akár azt is sugallhatja, valami sejtelve már ekkor lehetett jövőjéről. Fiatalkorában marxista nézeteket vallott, a magyar polgári radikálisokkal (köztük Jászi Oszkárral) rokonszenvezett, valamint részt vett az Ady kontra Goga vitában is – utóbbit nacionalista kultúrfelfogása miatt ítélve el. Rendszeresen cikkezett a *Huszedik Században*, a *Nyugaton* és a *Világban*.¹⁷⁸ Utóbbi lap 1917-es évfolyamában például külön cikket közölt a nemzetiségekért küzdő Jászi dicséretéül; valamint *Károlyi Mihály* című tárcájában (vagy inkább nyílt levelében) a későbbi miniszterelnök politikája mellett foglalt állást: „Ön nem irigységből utálja a fajtáját, Ön nem akar felfelé zúlleni, amikor lefelé emelkedik, – [...] ön gróf és mégis embert lát a parasztban, Ön magyar gróf és mégse akar szerbet enni tokánynak [...] Ön Károlyi Mihály, mint gróf és mint ember, a béke virágát akarja gomblyukába tűzni [...]»¹⁷⁹ A kommün bukását követően élesen bírálta Horthy rendszerét, s többek között Bánffy Miklóst is kemény szavakkal illette.¹⁸⁰

Kosztolányival való levélváltásának első fennmaradt darabja 1914. március 2-án kelt. Kosztolányi ekkor három könyvét – köztük *A szegény kisgyermek panasza*it és a *Bolondokat* – küldi el a román költőnek, hogy Isac azok alapján tudjon cikket írni művészetéről. Réz Pál jegyzetéből tudjuk, hogy a *Rampa* című román folyóirat 1914-es évfolyamában lát napvilágot a szöveg, melyet Kosztolányi egy áprilisi levelében megköszön.¹⁸¹ Sőt, ebben az időszakban még románul is ír barátjának levelet, hogy „valami közelit küldjön”, hálából a cikkért.¹⁸² A világháború időszakában sem szűnik meg kettejük között a levelezés, ami szintén igazolja, hogy barátságuk *nem a politikai helyzettől függött*. Kosztolányi még a szarajevói merénylet előtt tervezett egy erdélyi – és egyúttal romániai – körutat, ami azonban elmaradt.¹⁸³ 1915-ből olyan dokumentum is fennmaradt, miszerint Kosztolányi *A Hétközben* külön kiemelte Emil Isac egyik írását,¹⁸⁴ 1916 augusztusában pedig a *Világban* is közölte három rövidebb szövegét.¹⁸⁵ Kapcsolatuk a trianoni békeszerződést követően egy időre megszakadhatott – Isac élesen szemben állt a budapesti kurzuslapok, köztük a Kosztolányinak akkoriban munkát adó *Új Nemzedék* irányvonalával –, ám a harmincas években újra leveleztek. Amikor Kosztolányi a Magyar PEN Club elnöke lesz, ebbéli minőségében keresi föl Isacot, valamint később, betegségeinek időszakában ugyancsak ápolják a barátságot.

Az *Eszkendő* hasábjain folytatott, s a Károlyi-féle forradalommal szimpatizáló politikát mi sem igazolja jobban, mint az 1918. decemberi különszám, amely egy az egyben Hatvany Lajos *Egy hónap története* című visszaemlékezése az őszirózsás forradalom napjaira, valamint saját politikai szerepére a Nemzeti Tanácsban.¹⁸⁶ Már ajánlása nyílt állásfoglalásnak mondható: „Károlyi Mihálynak, az őszinte szavak barátjának ajánlom, közösen átélte, viharos napok emlékeül.” A lapszám – és a téma – kitüntetettséget jelzi a *Pesti Naplóban* közölt beharangozó is: „Decemberi számával

zárja le az *Esztendő* első évfolyamát. A tizenkettedik kötet különbözni fog minden eddig megjelent számtól; egyetlen témával foglalkozik, a legnagyobbal, amit a történelmi idők produkáltak: a forradalommal. A közvetlenség minden ereje és érdekessége jut el az olvasóhoz ebben a kötetben, amely a forradalom napjainak átélt históriája. Az írója *Hatvany Lajos*, az *Esztendő* főszerkesztője. Az *Esztendő* szerkesztősége egyéves munkáját ezzel a történelmi dokumentumot jelentő könyvvel zárja le s bizonyára jól számíthat, amikor azt hiszi, hogy olvasóinak így adja a legértékesebb olvasmányt.¹⁸⁷ A forradalmat követően – ha a politikai tartalmakat nézzük –, az *Esztendő* hasábjain még Móricz Zsigmondtól egy, a földosztással és a földművesekkel kapcsolatos szöveg is megjelenik, valamint Ivor Dénes *Károlyi Mihály ifjúsága* című portréját ugyancsak közlik.¹⁸⁸ Szintén itt látnak napvilágot – Halmi József közlésében – a Galilei-per aktái, a következő fölvezetéssel: „A cenzura 1918. január tizenkettedikén a hadiérdekekre való hivatkozással megtiltotta a napilapoknak, hogy a *Galilei Kör* vezetőségének és több tagjának letartóztatásával foglalkozzanak. Körülbelül harminc egyetemi hallgatót és hallgatónőt fogatott el *Vázzsonyi Vilmos* akkori igazságügyminiszter, harminc embert löktek be a főkapitányság őrszobájába és *Krecsányi Kálmán* főkapitányhelyettes utasítására detektívek kínozták őket halálra. A rendőrség nem gondoskodott élelmezésükről, éjszaka rablók, betörők és kéjnök között háltak, órák hosszat vallatták őket a rendőrség bünyői ügyosztályának referensei, naponta többször házkutatást tartottak lakásukon, heteken, hónapokon keresztül szenvedtek, mert már 1918 január tizenkettedikén a békét akarták. *Károlyi Mihályok*, *Hock Jánosok*, *Buza Barnák* voltak ők már akkor, háromnegyed évvel ezelőtt, amikor még kínzás és börtön járt azoknak az elveknek a terjesztéséért, amelyeket ma már mindenki hisz és követ.”¹⁸⁹

A Kosztolányi társszerkesztésében megjelent folyóirat politikai irányvonalát illesztérem, kiemelném, hogy az *Esztendő* nemcsak a Galilei-kör fiatal gárdájának tevékenysége irányában mutatott élénk érdeklődést, hanem az orosz bolsevizmus iránt is. Az orosz tematikájú cikkek azonban nem tekinthetők egységesnek: akadnak a bolsevizmust kritikával illető megszólalások, valamint annak különböző fölfogásait elemző írások. Az 1918. februári számban például egy Dosztojevskij-nyilatkozattal¹⁹⁰ és egy, Trockij bécsi tartózkodásának nyomait kutató szöveggel találkozunk. Szabó István az alábbiakat jegyzi meg Trockij alakjával kapcsolatban, utalva a népek önrendelkezési jogának wilsoni teóriájára is: „Trockij [...] mindig reálpolitikusabban gondolkodott Leninnél már bécsi tartózkodása alatt is, bár egyben, a népek önrendelkezési jogáról szóló teóriában kezdettől kezdve egy hitet hirdetett mindakettő.”¹⁹¹

Az augusztusi és az októberi számban – két részletben – Tábori Kornél *A nagy orosz átalakulás* címmel lefordítja a szovjet kormány főlapja, az *Izvesztyija* által közölt anyagot, mely „Oroszország közgazdasági átalakulásának ijesztően nagy-szabású tervezete” volt.¹⁹² Szó esik a bankok teljes egybeolvasztásáról, az ún. munkásbörze-hálózat létesítéséről, a lakások kényszerbeosztásáról, illetve a földbirtokosok földjeinek ideiglenes szétosztásáról a parasztok között. Az 1919. januári *Esztendő*ben pedig Gorkij *Bolsevikiek* című írását (naplóját) közölték, ahol az alábbi kitételeket olvashatjuk: „Az emberek gyilkolni fogják egymást, mert nem tudnak leszámolni saját butaságukkal. Ujra az utcán lesz az a szervezetlen tömeg, amely nem is tudja, hogy tulajdonképpen mit akar és ezek mögött a kalandorok, tolvajok

meg rablógyilkosok fogják megcsinálni »Az orosz forradalom történeté«-t. Egyszóval kilátás van arra, hogy a véres és oktalan mészárlások megismétlődnek és alá fogják ásni a forradalom minden eddigi eredményét és kulturális jelentőségét. [...] A Lenin-kormány nem veti talán börtönbe – a Romanov-kormány mintájára – mindazokat, akik nem így gondolkodnak, mint ő?»¹⁹³ Noha a pontos helyzetet csak az utókor térképezhette föl igazán, annyit megállapíthatunk, hogy Kosztolányiéknak lehetett némi sejtése arról: mit jelent a bolsevizmus a gyakorlatban. A Tanácsköztársaság kikiáltása tehát sokak számára már a kezdetektől fogva riadalmat okozott.

Végezetül – és az alfejezetet (is) lezárandó – a következő kérdés megválaszolására vállalkozom: milyen – névvel jegyzett – *Kosztolányi-szövegek* jelentek meg az *Eszendőben*? Mindjárt az első lapszámban szerepel tőle három műfordítás Francis Jammes-tól, melyek a világháborús tematikára játszanak rá.¹⁹⁴ Ugyanekkor jelent meg Henry Barbusse *Tűz* című regényéről írt kritikája is. A munkát Lendvai István ültette át magyar nyelvre, és a pacifista irodalom egyik darabjaként beszélhetünk róla. Kosztolányi bírálatában óva int attól, hogy egy művet pusztán azért, mert az éppen kívánatos (vagy uralkodó) ideológiák szolgálatában áll – ami jelen esetben a pacifizmus – fölmagasztaljunk: „az irodalomnak vigyázatosnak kell lenni a pacifista könyvek megítélésénél. Nem szabad, hogy megtévessze a békeeszmék becsületessége és rokonszenves volta, mely végre nem művészi érdem. Ma körülbelül olyan lelkiállapotban van az egész világ, hogy hajlandó egy embert lángeszű írónak, nagy költőnek nevezni, mert leírta, hogy a háború dögleletes és szörnyűséges ostobaság. [...] Egykor mind a kétféle irodalom okvetlenül egy kalap alá kerül, a militarista is, a pacifista is. Úgy, mint ma a lutheránus és pópista hitvitázók iratai.»¹⁹⁵

Ezt követően, a márciusi lapszámban szerepel újra nevével jegyzett szövegekkel – ezúttal versekkel (*Csillagok, Hitves*).¹⁹⁶ Ugyanitt jelent meg Haraszti Zoltán kritikája Kosztolányi *Káin* című kötetéről.¹⁹⁷ A bíráló megállapítja a könyv írójáról, hogy „Freud professzorral van rokonságban”, majd – stílszerűen – az áprilisi számban éppen egy Ferenczi-interjút olvashatunk Kosztolányitól. Utóbbiról azért fontos szót ejtenem, mert ebben az időszakban erőteljesebben foglalkoztatja Kosztolányit a freudizmus, összefüggésben a világháborúval, annak lélektani mozgatórugóival. Ezzel párhuzamosan pedig a pszichoanalízis művelőivel is szorosabb kapcsolatba kerül, köztük Ferenczivel, Hollós Istvánnal, illetve egy Freuddal való levélváltásáról – melyre családi okokból került sor – szintén tudunk.¹⁹⁸ Utóbbi kettővel már inkább a húszas években köt (relatív) komolyabb ismeretséget,¹⁹⁹ noha már az 1918. szeptember 28–29-én, az MTA dísztermében megrendezett V. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson találkozott velük. A tudományos összefüggéseiről tudjuk, hogy „a főváros szellemi és politikai életének számos notabilitása megjelent, köztük Bárczy István főpolgármester. Jelen volt, sőt előadást tartott maga Freud is.»²⁰⁰ Ferenczi volt a főreferens, aki *A háborús neurózis némely típusáról* címmel tartott előadást. Kosztolányi jelenlétét – és egyúttal érdeklődését – igazolja az a *Pesti Napló*-ban olvasható cikk, amelyet saját rovatában közölt. Míg Freudot „merész és eredeti” gondolkodóként írja le, addig az Akadémiát és a hazai tudósokat erős iróniával illeti: „Érzem, hogy ezek igazán tisztult, »kianalizált« emberek.

[...] Az első padban ül Freud Zsigmond, ennek az elbutult kornak merész és eredeti gondolkozója, [...] Az akadémiának van azonban egy elszáradt, becsületes szolgája, aki bejön egyenruhájában – az akadémia hivatalos színében, a szürkében – és látja, hogy az urak szivaroznak abban a fennkölt teremben, melyben talán még sohasem füstöltek. [...] Bizony, a mi tudósaink sohasem szivaroznak az ünnepélyes tárgyalások közepette, míg a ballada és a románc közötti egetverő különbséget fejtegetik, ők nyugodtan és illedelmesen ülnek, akárcsak a kis angyalkák.²⁰¹

A már a világháborús traumákkal való szembesülés bemutatásakor is említett „állat az emberben” tétel – azaz az ösztön-én felszínre törésének kérdésköre – kerül elő a Freud professzor legközelebbi munkatársával és barátjával folytatott beszélgetésben. Kosztolányi a fölvezetésben arról az általános kiábrándultságról beszél, ami a lakosságot uralja. Pár hónappal az őszirózsás forradalom előtt az alábbi kijelentést teszi, mely (többek között) magyarázhatja későbbi, szkeptikus távolságtartását: „Negyedféléves háború után az emberiség egyik fele kicsit kiábrándult a háborúból és a másik fele kicsit *nem bisz a forradalomban, mely a háborúnak gonoszabb fajtája*. Senkinek sincs többé véleménye, semmiről. Mindenütt tájékozatlanság, vagy politikai hühé.”²⁰² [kiem. A. Zs.] Ezt követően megállapítja – riporteri minőségében nemcsak interjúalanyát faggatva, hanem saját értelmezésekre is vállalkozva –, hogy a világháború időszakában lényegében minden egyes ember pszichológusok kezelésére szorulna. Ferenczi egyik válaszában *A szörnyben* foglalt problematikára (ki is a háború okozója?) ugyancsak rábukkanhatunk. Ebben a szakaszban az emberi természet mélyén rejtőző állati kegyetlenségről ejt szót, mely lényegében univerzális, azaz *mindenkiben* ott lakozik: „Magam is azon a nézeten vagyok, hogy a háború mindenekelőtt lélektani probléma. Ki okozta a háborút? Habozás nélkül felelhetünk: az emberi természet. Az is tartja fenn, minthogy még mindig szüksége van rá és nagyon szívósan akarja. Különben már régen megszűnt volna. [...] Maga a háború ma újra a régi, az antik, az őszintén kegyetlen. [...] A kemény és kegyetlen hadviselést tartom egyedül őszintének.”²⁰³

Az interjú végkifejlete az *álhumanizmus* leleplezése lesz. Kosztolányi merészen nekiszegezi Ferenczinek a kérdést: ha az ember ennyire kegyetlen és önző tud lenni, mint amilyenek a világháborúban (sőt, az interjú idesorolja a forradalmakat is!) mutatkozik, akkor mit jelentsen a „béke őszinte barátainak jajveszékélése”? A pszichoanalízis hazai mestere sem szépít az emberi természettel kapcsolatos meglátásain, hanem a következő gondolatokat fogalmazza meg: „Ezek egyszerűen túlbecsülték, helytelenül értékelték az emberiség »kultúra«-ját. Freud megírta, hogy mi a mai háború tragikuma. A világot már-már nagyobb hazánknak képzeltük, ma pedig egyszerűen a valóságra ocsúdtunk, megtudtuk, hogy a mi hazánk nem az egész világ és a mai emberi »kultúra« csak ingatag álhumanizmusra épül. Ösztöneinket eltakartuk, de nem szelidítettük meg [...] A legkülönfélébb eszményi áramlatok, nemzetiségi, imperialisztikus, szociálistikus, anarchisztikus egyoldalúságok, melyek szembekerülnek egymással és háborúkat, vagy – ami mindegy – forradalmakat hoznak létre. [...] Az idealizálás csak eltakarja a bennünk lakozó kezdetleges ösztönöket. Jegyezzük meg, hogy az idealizmus és az emberi komizság nagyon jól meg fér [] egy gyékényen. Azt tapasztalhatjuk, hogy őszintén rajongó idealisták a magánéletükben komisz és aljas emberek is lehetnek. [...] Mert ha valaki

letagadja az ösztöneit, akkor két egymással ellentétes ember fejlődik ki az egyénben. A hazug jószág alatt tombol az ösztönök vulkánja.”²⁰⁴ A cikk konklúziója, hogy a veszedelmes ösztönöket tudatosítani kell, és akarattal a „helyes és okos” dolgok szolgálatába terelni. Az azonban nem derül ki: Kosztolányi és Ferenczi az összes pacifistát egy kalap alá veszi-e, vagy pedig csak azokról szólnak, akik félnek szembenézni saját árnyék-oldalukkal.

A Ferenczi-interjú tartalmazó lapszámnak *Napló* rovatában szintén találkozunk Kosztolányi nevével: a (föltehetően általa írt) *Páris bombatűzben* című szöveg Victor Hugo egyik háborús versének műfordítás-részletét tartalmazza.²⁰⁵ Könyvkritikákat ugyancsak közölt az *Esztendőben*, mint például a Sándor Imre, Otto Rung, Barta Sándor és Andrejev Leonyid munkáiról szóló recenziókat.²⁰⁶ Utóbbi az orosz tematikájú szövegek sorába illeszkedik. *A háború igája* című kötet pacifista munka, mely annak az írőembernek a kétségbeesését illusztrálja, akinek meg kell tapasztalnia, hogy kislánya épp aznap hal meg, amikor az oroszok elfoglalják Przemysl az osztrákoktól. Kosztolányi a recenziót az emberek testvériségébe vetett hit megfogalmazásával zárja: „Sohase éreztem annyira minden értelmes és jó embernek háborún, fajtán, valláson túl lévő egyformaságát és ősi testvériségét, mint e könyv elolvasása után.”²⁰⁷ Az említett szövegeken kívül még pár versét, egy Rilke-fordítását, valamint egy kiadatlan Ady-vers közlését találjuk Kosztolányi az *Esztendő* hasábjain aláírt szövegei közül.²⁰⁸

(folytatjuk)

JEGYZETEK

165. Ilia, 1965, 28.
166. Vázsonyi Vilmos, *A feledés zsenije*, Esztendő, 1918. márc., 5–11.
167. Tábori Kornél, *Beszélgetés Lukachich tábornokkal*, Esztendő, 1918. máj., 5–16.
168. Tábori Kornél, *A cucilista*, Esztendő, 1918. júl., 5–16.
169. Hatvany Lajos, *Hogyan lett vége? Wekerle bevallja*, Esztendő, 1918. nov., 9–16.
170. Ilia, 1965, 30.
171. Emil Isac, *Erdélyi román költészet*, Esztendő, 1918. nov., 157–159.
172. Vö. KD levele Emil Isac-nak, Bp., 1917. okt. 26., in *KDL-Réz*, 407.
173. Ignóty, *Nemzetiségi álom*, Világ, 1917. okt. 3., 1.
174. Ignóty, *Nemzetiségi álom*, Világ, 1917. okt. 23., 2.
175. KD levele Emil Isac-nak, Bp., 1918. júl. 12. = *KDL-Réz*, 422.
176. KD levele Emil Isac-nak, Bp., 1918. márc. 12. = *KDL-Réz*, 411.
177. KD levele ismeretlennek, [Bp.], 1931. dec. 18. = *KDL-Réz*, 637.
178. Lásd bővebben: *Vezér Erzsébet, Emil Isac és a magyar progresszió. Levelezése Jászi Oszkárral*, Korunk, 1978/8, 642–646.
179. Emil Isac, *Levél Jászi Oszkárnak*, Világ, 1917. nov. 28.; Károlyi Mihály, 1917. dec. 16., 5.
180. Vö. Dávid Gyula, *Bánffy Miklós emléke. A kényelmetlen nagyúr*, Magyar Szemle, http://www.magjarszemle.hu/cikk/20100713_banffy_miklos_emleke_-_a_kenyelmetlen_nagyur (Utolsó letöltés: 2015. okt. 22.)
181. KD levelei Emil Isac-nak, Bp., 1914. márc. 2. és ápr. 4., = *KDL-Réz*, 266, 268. Réz Pál jegyzete: *i. m.*, 915.
182. KD levele Emil Isac-nak, Bp., 1914 = *KDL-Réz*, 266.
183. Vö. KD levelei Emil Isac-nak, Bp., 1914. jún. 2., 7. = *KDL-Réz*, 271.
184. Vö. KD levele Emil Isac-nak, Bp., 1915. [febr.] = *KDL-Réz*, 278. A levélben említett cikk adatai: (P – n.) [=Kosztolányi Dezső], *Die Karpathen*, A Hét, 1915. júl. 4., 355–356. Első mondata: „Jól esik látni

ezt a német könyvet a mi színeink keretében, a mi czimerünkkel ékesen s a mi írónk nevével a tartalomjegyzékben: *Biró Lajos, Barta Lajos, Bródy Sándor, Heltai Jenő, Móricz Zsigmond, Szép Ernő*, gróf *Bánffy Miklós* és végezetül az új román irodalom bátor és elegáns írója, *Isac Emil*.” Kosztolányi a levélben arra is utal, hogy Stefan I. Kleint – a fordítót – kérte, küldjön Isac-nak is e kötetből, melyben az ő művei szintúgy szerepelnek, még hozzá németül.

185. Vö. KD levele Emil Isac-nak, Bp., 1916. aug. 13. = *KDL-Réz*, 382. Az írások megjelenési adatai: Emil Isac, *Mars nyomában. Az eke; A vak; A csalogány és a holló*, Világ, 1916. aug. 13., 13.

186. Hatvany Lajos, *Egy bónap története*, Esztendő, 1918. dec., 3–167.

187. [Szerző nélkül], *Az Esztendő decemberi kötete*, Pesti Napló, 1918. dec. 20., 7.

188. Móricz Zsigmond, *Népszavazás*, Esztendő, 1919. jan., 5–49; Ivor Dénes, *Károlyi Mibály ifjúsága*, 74–78.

189. Halmi József, *A Galilei-per aktái*, Esztendő, 1919. jan., 81.

190. [Szerző nélkül], *Dosztojevszkij] az oroszok bivatásáról*, Esztendő, 1918. febr., 5–12.

191. Dr. Szabó István, *Trockij bécsi nyomain*, Esztendő, 1918. febr., 45.

192. *A nagy orosz átalakulás*, ford. Tábori Kornél, Esztendő, 1918. aug., 130–135; 1918. okt., 152–159.

193. Makszim Gorkij, *Bolsevikiek*, Esztendő, 1919. jan., 122–123.

194. Francis Jammes, *Van egy pipám; Szeretem a jó...; Az árva ördögöt...*, ford. Kosztolányi Dezső, Esztendő, 1918. jan., 113–117.

195. Kosztolányi Dezső, *Henry Barbusse: Tűz*, Esztendő, 1918. jan., 170–173.

196. Kosztolányi Dezső, *Csillagok; Hitves*, Esztendő, 1918. márc., 15–18.

197. Haraszti Zoltán, *Kosztolányi Dezső: Káin*, Esztendő, 1918. márc., 158–162.

198. Az 1928-as levelet, melyet Freud már válaszként írt a Kosztolányi-családnak, közli: Réz Pál, *Sigmund Freud ismeretlen levele Ilona v. Kosztolányinak*, <http://lelkenekvalo.blogspot.hu/2011/02/sigmund-freud-ismeretlen-levele-ilona-v.html> (Utolsó letöltés: 2015. okt. 15.) A problémakörrel (illetve, szélesebb kontextusban: Kosztolányi és a pszichoanalízis kapcsolatáról) lásd az *V. szakaszt* (1922–1929).

199. Bővebben: Lengyel András, *Kosztolányi, Hollós István és a nyelv pszichoanalitikus felfogása*, Új Forrás, 1998/8, 52–65.

200. Bihari, 2014, 481.

201. Kosztolányi Dezső, *Őszintén szólva. Freud szivarja*, Pesti Napló, 1918. okt. 1., 9.

202. Kosztolányi Dezső, *Orvosi konzilium. Dr. Ferenczi Sándor ideg orvos nyilatkozik a háború és béke kérdéséről az Esztendő olvasóközönségének*, Esztendő, 1918. ápr., 5.

203. *Uo.*, 7–8.

204. *Uo.*, 8–11.

205. [Kosztolányi Dezső], *Páris bombatűzben*, Esztendő, 1918. ápr., 143–144. Benne: Victor Hugo *Levél egy hölgyböz* című verse részletének fordítása.

206. Kosztolányi Dezső, *Sándor Imre: Boldogság*, Esztendő, 1918. máj., 125–126; Otto Rung, *Titokzatos hatalmak*, 1918. júl., 132–133; Andrejev Leonyid, *A háború igája*, 1918. aug., 136–139. Barta Sándor, *Vörös lobogó*, 1919. febr., 137–140.

207. Kosztolányi Dezső, *Andrejev Leonyid: A háború igája*, Esztendő, 1918. aug., 139.

208. Kosztolányi Dezső, *Verés*, Esztendő, 1918. jún., 17–18; *Megölték őt. B. J. honvédbadnagy emléke*, 1919. jan., 50–51; *Kiadatlan Ady-vers*, 1919. febr., 157–158. [„Kosztolányi Dezső közli: Bíró János-tól, Bíró Lajosnak Amerikába kivándorolt testvéröccsétől, ki annakidején Nagyváradon ujságíróskodott, körülbelül tíz évvel ezelőtt ajándékba kaptam egy könyvet, Szilágyi Gézának teljesen elfogyott első verses kötetét, a Tristíát, mely Silberstein Ötvös Adolf előszavával jelent meg.”]; Rainer Maria Rilke, *Hulamosó nők*, 1918. aug., 119–120.